

VI. LETNIK — 1. ŠTEVILKA
FEBRUAR 1981

MASA
SKUPNOST

glasilo szcl ljubljana moste-polje

25. Maj

UMETNIŠKA PRILOGA

**PRED
SLOVENSKIM
KULTURNIM
PRAZNIKOM**

Vloga družbenih organizacij in združenj

v sistemu samoupravne demokracije

Pomembno mesto v našem političnem sistemu ima tudi načelo svobode združevanja. In dejansko obstaja pri nas množica združenj delovnih ljudi in občanov ter družbenih organizacij najrazličnejšega tipa, med katerimi so tudi takšne, ki igrajo v našem družbenem življenju pomembno družbeno in strokovno vlogo.

Swobodno in prostovoljno združevanje in povezovanje delovnih ljudi in občanov v družbene organizacije in združevanja za uresničevanje njihovih vse bolj raznovrstnih materialnih, kulturnih in drugih interesov in potreb postaja sestavni del procesa osvobajanja dela v socialistični družbi v enaki meri, kakor postaja tudi družba razvitejša. Raznovrstne oblike tega združevanja so izraz obstoja demokratičnega pluralizma interesov delovnih ljudi in občanov.

Razvoj socialistične samoupravne družbe zahteva negovanje in bogatitev individualnih nagnjenj in zanimanja delovnih ljudi in občanov za razne družbene, humanitarne, socialne, kulturne, znanstvene, tehnične, športne in druge aktivnosti. S takimi aktivnostmi se povezujejo in uresničujejo širši interesi delovnih ljudi. Vsako združevanje, vsako združenje in organizacija pa ne prispeva enako razvoju skupnih družbenih odnosov. Toda kolikor bolj so cilji in metode dela teh organizacij in združenj v skladu s temeljnimi cilji in načeli našega samoupravnega demokratičnega sistema, toliko bolj te organizacije in združenja — razvijajoč svojo etiko in pravila obnašanja — prispevajo k razvoju socialistične samoupravne etike in samoupravnih odnosov v naši družbi v celoti.

Toda v nekaterih od teh združenj je očitna tendenca, da se zapirajo. Prav tako srečujemo pojave, ko skupine članov ali celo posamezniki privatizirajo in uzurpirajo organizacijo oziroma združenja. So tudi poskusi, da bi te organizacije in združenja izkoristili za reakcionarno politično akcijo. Proti takšnim poskusom se morajo socialistične sile bojevati z ustreznimi sredstvi, predvsem pa s sredstvi politične akcije. Toda takšni pojavi nas nikakor ne bi smeli omajati pri usmeritvi v svobodno organiziranje vseh avtentičnih samoupravnih inte-

resov kot enega izmed bistvenih elementov sistema naše samoupravne demokracije.

Vpliv teh družbenih organizacij in združenj v našem političnem sistemu ni dovolj prisoten. Številne izmed teh organizacij se prebijajo na prizorišče prek tiska in podobno, medtem ko se v socialistični zvezi ali v delegatskem sistemu njihov glas ne sliši dovolj. Mislim, da moramo temu izredno pomembnemu demokratičnemu dejavniku dati večjo vlogo pri graditvi našega političnega sistema. Pri tem bomo lahko posamezne oblike demokratičnega sodelovanja, o katerih je bila beseda pri družbenopolitičnih organizacijah, vsekakor uporab-

ljale tudi posamezne družbene organizacije in združenja.

Potemtakem moramo na družbene organizacije in združenja gledati kot na konstitutivni del našega samoupravnega sistema. Kajti tudi za te oblike združevanja veljajo temeljna načela tega sistema, združevanje pa po svoje prispeva k nadaljnjemu razvoju teh načel in jih bogati z novimi elementi in predstavlja enega izmed dejavnikov, ki prispeva h graditvi človeka kot svobodne in celovite osebnosti.

(Edvard Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, 1. izdaja, str. 213 — 214)

Portret
Edvarda
Kardelja
v globoki
jedkanici,
nastal
v Bazi 20
leta 1944

Vpliv partije na šolstvo v razdobju 1919 — 1941

Slovenski šolski muzej je pripravil za proslavo 40-letnice ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije malo občasno razstavo dokumentarnega gradiva o vplivu Partije na šolstvo.

Namen razstave je bil prikazati napredna prizadevanja šolnikov od l. 1919 dalje, ko je Komunistična partija pred 40 leti posegla v boj za pravice delovnega ljudstva tudi na našem ozemlju. Število komunistov med prosvetnimi delavci ni bilo veliko — več je bilo simpatizerjev — a kljub temu so ti redki člani Partije posredno in neposredno vplivali na ideološko delo mnogih prosvetnih delavcev.

Delovanje komunistov se je kazalo v treh smereh: pri političnem delu med ljudstvom, v strokovno organizacijskem delovanju ter v prizadevanjih za napredek šole in vzgoje. Te tri smeri delovanja so med seboj prepletene in večina naprednih šolnikov je bila aktivna pri političnem delu med ljudstvom, v strokovni organizaciji in na pedagoškem področju. Izrazito samo v eni smeri se ni uveljavljal skoraj nihče.

Za razumevanje politične orientacije učiteljstva naj povemo, da je bilo organizirano v dveh strokovnih organizacijah. Napredno učiteljstvo je bilo včlanjeno v Zvezi jugoslovanskih učiteljskih društev, ki se je v letu 1920 priključila Udruženju jugoslovanskega učiteljstva. Klerikalno orientirani pa so bili člani Slomškove zveze. Politične razmere po vojni so se pod vplivom naprednih struj močno spremenile v korist naprednega gibanja. Slomškova zveza je takoj po vojni izgubila mnogo članov. Na Primorskem je delovala Zveza slovenskih učiteljskih društev v Trstu; imela je svoje glasilo Učiteljski list. Katoliški učitelji so imeli tudi pod Italijo podružnico Slomškove zveze.

Takoj po razpadu stare Avstrije je bilo med učiteljstvom čutiti močan vpliv socialistnih demokratov, po letu 1919 pa se je pojavil vpliv Oktobrske revolucije, ko se je organizirala Komunistična partija Jugoslavije. Med srbskimi učitelji je bilo več komunistov in stik z njimi je povzročil revolucionarnejši nastop tudi v slovenski učiteljski organizaciji.

Leta 1919 je izšel Flere-Ganglov načrt preustrojitve šolstva in narodne vzgoje. Ta načrt je Zveza sprejela kot svoj program za reformo šolstva. Slonel je na načelih so-

cialistične stranke v šolstvu. V Demokraciji je Flere ta svoj predlog dopolnil in zagovarjal enotno šolo. Pri tem pa ni bil dosleden, ker je predlagal ohranitev osemrazrednic za manj nadarjeno mladino, medtem ko naj bi nadarjenejši otroci obiskovali meščansko šolo. Tudi verouk je še ostal učni predmet. Kljub temu kompromisnemu predlogu so katoliški krogi napadli ta načrt kot škodljiv za verskonravno vzgojo mladine, kajti cerkev je hotela imeti prvo besedo pri šolski vzgoji otrok. Boj za reformo osnovne šole je bil l. 1929 — diktatura! — z zakonom o narodnih šolah končan toliko, kolikor so bile rešene organizacijske strani osnovne šole. V pedagoškem tisku in še več v krožkih pa so nadaljevali z razpravami o enotni šoli.

Leta 1920, ob 60-letnici glasila Zveze Učiteljski tovariš (UT), je izšel v tem časopisu članek Uredniški programi UT v dobi šestdesetih let. V njem sta ocenjeni vlogi časopisa in delovanje organizacije. Zanimiv je program UT za povojno dobo. Med drugim je navedeno, da je bilo mesto učiteljstva že davno med proletariatom in da je najmarkantnejša poteza bodočnosti socializacija ter demokratizacija bodoče družbe in vsega družbenega življenja. Priznanje, da se učiteljstvo ni dovolj zavedalo razrednega boja v preteklosti in da je zato bilo tudi toliko zmot v stanovski ideološki usmerjenosti organizacije, je bila prva odkrita samokritična izjava, ki je nastala pod vplivom takratnega revolucionarnega razpoloženja. Program UT je nakazal v bodočnosti sodelovanje z delavskim razredom. Do objave Obznane, ki je postavila Komunistično partijo izven zakona in je morala v ilegalo, se je UT odkrito zavzemal za sodelovanje z delavskim razredom. Zaradi represalij proti Partiji, kar je prizadelo predvsem srbske učitelje, se je zmanjšal krog borbenih prosvetnih delavcev. V UT so sicer še izhajali članki o stališču učiteljev socialistov v Srbiji, o načrtu šolskega zakona, o sodobnih zahtevah vzgoje in narodne prosvete, o učiteljskem sindikatu, o sodobni usmeritvi organizacije ipd., vendar vse skrajno previdno — pa še tako je cenzor mnogo črta. Pač pa je Učiteljski list (UL) priobčeval mnogo vesti o šolstvu v Sovjetski zvezi. Med drugim je izšel članek, ki ga je napisal Karel Širok: Šola v sovjetski republiki (štev. 6, 16. 5. 1920). V njem je priobčen program komunistov o vlogi šole. Povzet je po bro-

FRANC OSTANEK se je rodil leta 1902 v Ljubljani, v družini železničarja, ki se je leta 1912 preselil v Zeleno jamo. V osnovno šolo je hodil v Šiški in na Ledini, pet razredov gimnazije je končal na Poljanah, nakar je prišel na ljubljansko učiteljsko in tam l. 1924 maturiral. Po odslužitvi vojaškega roka je začel učiteljevati v Sodražici, od l. 1930 do 1935 pa je bil šolski upravitelj v Vodichah. Poučevanje na teh šolah pomeni tudi njegovo vključevanje v širše kulturno-politično delovanje, predvsem pri Sokolu in drugih naprednih gibanjih.

Od leta 1935 do 1941 je bil organizator Ciril-Methodove družbe in v istih letih je tudi urejal njene kolektarje. Tedaj je tudi poslušal na ljubljanski univerzi predavanja iz pedagogike, filozofije, geografije in zgodovine. Že leta 1935 se je vključil v študijske raziskave o manjšinski in sploh narodnostni problematiki. Iz Šiške, kjer je ta leta stanoval, se je po očetovi smrti l. 1940 preselil v Zeleno jamo.

Ob pričetku vojne je takoj našel stike z OF, postal član matičnega odbora prosvetnih delavcev v Ljubljani in na terenu v Zeleni jami, od l. 1944 pa glavni poverjenik za učitelje v Ljubljani. Tik pred koncem vojne so ga okupatorji aretirali in zgolj slučaj ga je rešil likvidacije. Leta 1945 je postal član KP.

Po osvoboditvi je opravljal vidne in odgovorne dolžnosti v Ljubljani in Beogradu. Od l. 1946 do 1949 je bil odgovorni urednik Popotnika.

Leta 1951 je prevzel vodstvo slovenskega šolskega muzeja in ga vodil do upokojitve leta 1974. Reorganiziral ga je in pod njegovim vodstvom je l. 1960 postal šolski muzej tudi dokumentacijski center za zgodovino šolstva. Mnogo zaslug ima za organiziranje šolskih muzejev v Zagrebu in Beogradu. Leta 1964 je bil pobudnik za ustanovitev, nato pa dolgoletni sourednik in sodelavec Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete. Za svoje proučevalno in vzgojno delo je bil imenovan za pedagoškega svétnika in na predlog SAZU za višjega strokovnega sodelavca.

Napisal je mnogo razprav, ocen, poročil, predavanj, opravil pomembno delo pri pripravljanju tematskih razstav ter bil urednik in mentor pri urejanju katalogov zanj. Tudi po upokojitvi neumorno snuje naprej. Z zunanjimi sodelavci šolskega muzeja pripravlja monografije o šolstvu v narodnoosvobodilni vojni.

Iz njegovega obsežnega opusa objavljamo prispevek »Vpliv partije na šolstvo v razdobju 1919 — 1941«.

šuri, ki jo je l. 1919 zapisal Buharin, 1920 pa prevedel v slovenski jezik Pavel Golia. V istem letu je izšel tudi ponatis članka iz revije III. Internacionalne Comunismo, ki sta ga napisala tovariša Punter in Gegent. Uvodniki v UL so usmerjali učiteljstvo Julijske Benečije, ki ga je napisal Mario Stanta, zaupnik skupine italijanskih učiteljev komunistov. V letu 1925 so izhajali članki o delovni šoli; obravnavali so delovno šolo Blonskega. Skratka učitelji na Primorskem so bili napredni in so potem, ko so zaradi odpustov in preganjanja pod fašizmom prešli v Jugoslavijo, vplivali s svojim delom in nastopom tudi na drugo učiteljstvo. Racionarni tisk jim je očital, da so komunisti, ker se je bal njihovega vpliva na učiteljstvo in v strahu, da bi ne služilo več nazadnjaškim interesom.

V Sloveniji so napredne sile dobile spodbudo z nastopom Frana Žgeča, ki je s svojo razpravo. Problemi vzgoje najširših plasti našega naroda leta 1923 razgibal učiteljstvo. Njegovo na marksistični sociologiji temelječe delo je dalo solidno osnovo za šolsko reformno prizadevanje in za študij okolja. Med učiteljstvom so pričeli ustanovljati samoizobraževalne krožke, ki so poglobili strokovno in politično razgledanost učiteljstva. Posledice tega študija so bile dvojne. Prva je bila l. 1926 depolitizacija učiteljske organizacije UJU za Slovenijo, ki je bila dotlej privesek napredne stranke; ta jo je izrabljala za svoje politične cilje, kadar jo je potrebovala, a ob spremembah režima prepuščala učitelje njihovi usodi. Večina članstva UJU ni odobrvala, da je vodstvo organizacije sodelovalo pri utrjevanju politike velesrbske buržoazije in je zahtevala enotno neodvisno stanovsko organizacijo. Depolitizacija učiteljske organizacije je bila sprejeta z veliko večino v Celju leta 1926, ko so delegati učiteljskih društev odobrili deklaracijo, za katero je dalo pobudo mežiško učiteljsko društvo.

Druga posledica poglobljenega študija v krožkih pa je bila ustanovitev pedagoške centrale v Mariboru leta 1927, ki je pričela z znanstveno raziskovalnim delom na pedagoškem področju.

Med šestojanuarsko diktaturo je nastopil kratek zastoj, toda napredne sile niso mirovale in v okviru sekcije UJU za Dravsko banovino je bil l. 1933 ustanovljen klub prijateljev vaške kulture. Njegov program je bil istega leta objavljen v UT. Leta 1934 so imeli učitelji — pripadniki tega kluba svoje prvo zborovanje. (Prosveta št. 5 in 6, 10. 5.-1934). To gibanje »se je posluževalo narodniških metod in kmetijsko pospeševalnih akcij.« (V. Kimovec v razpravi Pozitivna pedagoška tradicija in naša današnja stvarnost, Kongres pedagoških delavcev na Bledu I, stran 36). Člani kluba so sodelovali z Društvom kmečkih fantov in deklet. Pri sodelovanju v teh društvih in pri zbiranju gradiva je dober del sodelavcev kluba spoznal, da v programu nima dovolj opore za kritično ocenjevanje družbenih pojavov na vasi, katere so dobro poznali. Zato so z veseljem posegli po marksistični literaturi, ki jo je pričela izdajati založba Enka-Nova Knjiga. Knjige in brošure te založbe, na katere je bil naročen del učiteljstva, so pomagale spozna-

vati, da z dotakratnim načinom dela ni mogoče rešiti socialnih in ekonomskih razmer. Delovanje kluba je imelo to pozitivno plat, da se je učiteljstvo seznanilo s socialnim problemom vasi in povežalo s kmečko mladino.

Po letu 1935 je nastalo med učitelji novo napredno gibanje, Učiteljski pokret, ki ga je usmerjala Partija. V Pokretu so bili v večini najaktivnejši učitelji, ki so bili med krizo brezposelni in tedaj preživljali vse nevesčnosti brezposelnih intelektualcev. Idejno-politično je bilo gibanje enotno. Tudi v vodstvu Učiteljskega pokreta so bili v večini učitelji komunisti. Usmerjali so delovanje Pokreta po načelih dialektičnega in zgodovinskega materializma in ne po metodah, ki jih je uporabljala stanovska organizacija. Nastopali so tudi v organizaciji in na skupščinah ter zaradi svoje ideološke usmerjenosti izstopali kot opozicija. Člani Pokreta, večina mlajši tovariši, so vestno sledili zgledu tovarišev marksistov pri raziskovalnem delu. Glavna naloga, ki jo je opravil Pokret, je bila študij slovenskega otroka na vasi in v industrijskih krajih. Svoje izsledke so objavljali do l. 1936 v UT in od l. 1937 naprej v Prosveti, priloži UT, ki jim jo je prepustila stanovska organizacija. Ker pa člani Pokreta v tedanjem pedagoškem tisku niso mogli objavljati vseh svojih pedagoških nazorov in izsledkov, so ustanovili zadrugo Pedagoški tisk, ki je izdala štiri zvezke v treh knjigah. Moralno-politični vpliv Pokreta med učiteljstvom je bil velik. V prej navedeni razpravi ugotavlja V. Kimovec, da je Pokret postajal legalna afirmacija, torišče idejnega boja in praktič-

nega dela za smotre, ki jih je postavljala sektaštva in frakcionaštva očiščena Partija pod Titovim vodstvom. Ljudska revolucija je pokazala, da je bil krog somišljenikov Pokreta med učitelji širši, kakor so ga mogle zajeti akcije Pokreta.

K spoznavanju in razumevanju slovenskega in sploh nacionalnega vprašanja je mnogo pripomogla knjiga Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki jo je napisal Sperans-Edvard Kardelj in je izšla leta 1939.

Ohranjeni dokumenti pričajo o preganjanju naprednega učiteljstva. Med prosvetnimi delavci komunisti v boju za pravice delovnega ljudstva izstopa delovanje Staneta Žagarja, učitelja, člana KP od l. 1920. Na vseh svojih službenih mestih je deloval kot komunist. Leta 1940 je bil odpuščen iz službe. Leta 1941 je takoj pričel z organizacijo odpora proti okupatorju in je prvi narodni heroj iz vrst prosvetnih delavcev.

Obdobje med obema vojnama je bilo plodovito tako za razvoj slovenske pedagoške teorije kot prakse. Kako je ta razvoj potekal v prvem desetletju, je opisala M. Bergantova v svoji razpravi Poizkusi reforme šolstva na Slovenskem.

Gradivo o vplivu Partije na šolstvo je redko, saj je bilo spričo težavnih razmer, v katerih so delovali komunisti, mnogo dokumentov zaradi konspiracije uničenih. Kljub temu pa zbrana dokumentacija pričča o vztrajnem boju za napredek v šolstvu in za uveljavitev naprednih idej v učiteljski organizaciji.

Franc Ostanek

Delavka v Julonu

Foto Tihomir Pinter

JOŽE PERČIČ

Rodil se je 3. marca 1902 v Zadvoru. Mladost je preživel v rojstnem kraju in bil že tedaj napredno usmerjen. Ko je služil staro jugoslovansko vojsko, je bil zaradi političnega delovanja preganjan in dalj časa zaprt v samici na golem betonu. Tedaj se je močno prehladil in nalezl revmatizma, ki se ga ni pozdravil vse življenje in ga je močno oviral. V vrste članstva komunistične partije je stopil leta 1925.

Leta 1929 se je preselil v Zalog, kjer se je poročil s Fani Oprešnik. V naslednjih letih je zelo aktivno sodeloval v Svobodi pri raznih igrah, natečajih in na izletih. Tesno je bil povezan z Jožetom Moškričem in Jožetom Mazovcem. Leta 1932 se je preselil na Vevče, kjer je kot papirniški delavec v tovarni zelo aktivno sodeloval v političnem in sindikalnem delavskem gibanju. Istega leta se je vključil v članstvo KP v papirnici Vevče. Prav tako je že leta 1932 postal član rajonskega komiteja Polje, ki je takrat deloval na območju Polje in Dobrunje. Bil je tudi med vodilnimi delavci sindikata v papirnici Vevče. Med tamkajšnjo stavko 1936 — 1937 je bil član stavkovnega odbora (predsednik tega odbora pa je bil Leopold Tomšič iz Sp. Kašlja). Jože Perčič

je bil pomemben člen v verigi političnega in delavskega gibanja na Vevčah in v okolici.

Takoj po okupaciji je bil med prvimi in glavnimi organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja v tedanji občini Polje in še posebej v papirnici Vevče. Postal je prvi član terenskega odbora Osvobodilne fronte za papirnico Vevče, konec junija ali začetek julija pa član rajonskega odbora Osvobodilne fronte Polje. Ko pa se je 10. avgusta leta 1942 na poti iz tovarne vračal proti domu, so ga na klančku pred karabinjersko postajo čakali karabinjerji, ga aretirali (po vsej verjetnosti zaradi izdaje), odpeljali v Ljubljano in takoj nato v internacijo, najprej v Renicci in nato v Padovo.

Po kapitulaciji Italije se je vračajoč domov pridružil neki partizanski enoti, ki se je bojevala v okolici Trsta. V boju je bil kmalu zajet od Nemcev in poslan v taborišče Auschwitz, od tam pa čez nekaj časa v Mauthausen. Tam so ga že vsega izčrpanega osvobodili Amerikanci in z drugimi reševanimi taboriščniki poslali v neki bližnjo bolnišnico, potem pa je za njim izginila vsaka sled. V taborišču se je še zadnjič srečal z njim španski borec Ciril Rome. To je bilo 3. maja leta 1945, tik pred osvoboditvijo. Jože Perčič je bil tedaj že tako oslab-

Jože Perčič

ljen in strl od revmatizma, da se ni mogel niti dvigniti več s pograda. Z zadnjimi močmi je rojaku Cirilu Rometu na kratko opisal svojo pot v zaporih in taboriščih.

Dne 9. maja 1945 je dočkal dokončno osvoboditev, za katero se je bojeval več kot dve desetletji, a ni mu bilo več pomoči. Umrl je v taboriščni bolnišnici, daleč na tujem.

M. M.

● OB 27. JANUARJU, OBLETNICI ROJSTVA EDVARDA KARDELJA: ŽIVEL JE

Ilegalno tudi na Selu

V avli OŠ Edvarda Kardelja je v spominskih vitrinah razstavljena tudi fotografija »hiše na Zaloški cesti, kjer je od jeseni 1938 do poletja 1939 ilegalno bival Edvard Kardelj«. Označba hišne številke manjka. Ko smo začeli to hišo iskati, so pota vodila v Polje. Preverjanje podatkov pa nas je pripeljalo na Selo, v hišo ob Zaloški cesti št. 119. Stanovalci, predvsem člani družine Kelbel, so takoj potrdili, da je pred vojno v tej hiši živel Edvard Kardelj. Nepotili pa so nas k Stanetu Humru, ki da nam bo lahko največ povedal o tamkajšnjem Kardeljevem bivanju. Sedaj stanuje nekaj hiš naprej, a popravlja hišo na Kodeljevem, v katero se bo vseli še letos, saj bodo one hiše ob Zaloški zaradi nove trase te ceste podrte.

V nekoliko od ceste odmaknjeni hiši Zaloška št. 119 je pred vojno živelo šest strank: dve zgoraj in štiri spodaj. Tedaj je imela hiša številko 127 a, lastnik pa je živel v starejši hiši tik ob Zaloški na št. 127. Naša družina Humar je bila ena spodnjih strank. Ker pa nas je bilo sedem, smo imeli od l. 1934 (do 1941) še sobico zgoraj. V njej smo tedaj spali moj stari oče Andrej, bratranec Dušan in jaz. Ded je bil vratar v delavski zbornici na Miklošičevi cesti, Dušan je bil zidar pri raznih podjetjih, jaz pa čevljar pri Kumšetu v Sneberjah.

Dušan je bil povezan s Francem Leskoškom, Angelo Dovčevom in Pepco Mačko-vo. Jaz (včasih tudi teta) pa sem večkrat stražil, kadar so bili v zgornji sobi sestanki, prenašal sem pošto ipd. Ko smo se naselili v oni sobi, sem bil star šele 15 let.

Konec leta 1938 sem zvedel, da je prišel k nam kot naš sorodnik z dežele stanovat »neki študent Jože«. Ostal je pri nas do

Hiša na Zaloški cesti — pred vojno je imela št. 127 a — kjer je od jeseni 1938 do poletja 1939 ilegalno bival Edvard Kardelj. Prim. Fotografski dokumenti v boju KPS V2, str. 174

približno konca junija 1939. Ni bil vse te mesece pri nas, a kadar je bil, se je večji del dneva zadrževal v sobi, ob večerih pa se je pogosto s kolesom odpeljal in se vračal ob različnih urah ali sploh ne ali pa so k njemu prihajali prej imenovani in Polde Maček (starejši — op. p.), Tone Dolinšek, delavec Ivan Mali iz Saturnusa in še neka-

teri, katerih pa nisem poznal. Ob takih primerih je Dušan ostajal v zgornji sobi na sestankih, midva z dedom pa sva se umaknila dol. Saj nam je zaupal, »študent Jože«, meni se je zdel kot domač, a previden je le bil. Z drugimi strankami v hiši ni imel stikov.

»Študent Jože« je redkokdaj spregovoril z mano. A nekako sem čutil, da je ilegalec. Včasih mi je pripovedoval, kako gredo stvari po svetu. Ko sem npr. ob neki priliki rekel, kako lepo kolo ima, kavne barve in s svetlečo balanco, mi je dejal: »Ko boš odrasel, boš tudi ti imel lepo kolo.«

Alli je kaj pisal in bral pri nas? Vsekakor, a ne morem reči kaj. Moja mati mu je prinašala v zgornjo sobo zajtrke, medtem ko je kosil in večerjal dostikrat skupaj z nami spodaj. Pa še tedaj je vedno imel s seboj kako knjigo ali pisanje. Spomniti pa moram, da se je vse naše »nočno življenje« dogajalo ob svečah, ker v hiši še nismo imeli elektrike.

Kakor nanagloma je prišel, tako je tudi odšel. Dokler je bil pri nas, ga sicer niso iskali orožniki ali policaji, a ko je junija 1939 najbrž začutil nevarnost, ga ni bilo več k nam. Tedaj je odšel tudi bratranec Dušan (v Železnike); pred odhodom pa mi je povedal, da je bil »študent Jože« — Edvard Kardelj.

Tako je pripovedoval Stane Humar. Zgodovinarji pa imajo lahko ta spominski zapis za podrobno, ki naj prispeva k celotnemu prikazu Kardeljevega življenja in dela.

Ista hiša — sedaj Zaloška c. št. 119 — slikana novembra l. 1980.

Pismo prijatelju ob slovesu

(Odlomek)

Bolnišnica je bojišče. Tudi tu padajo žrtve. Zelena ali bela uniforma. Čisto vseeno. Nekateri imajo tudi naočnike.

Kozmonavt pravimo onemu na postaji številka ena. Potem so še Taljano, Mirko, Ivan, na drugi strani pa jaz, Samec, Beno in Ištvan. Po dva imamo isto bolezen. Jaz sem številka. Kakor v taborišču. Moja številka je štiri skozi pet. Četrta soba, postelja številka pet. Tudi okno je zamreženo. Ne s križem, ampak z drobno mrežo proti mrčesu. Je še eno okno. Nihče ga ne sme odpreti.

Petega maja so me zaprli. Ali pripeljali v bolnišnico, če hočete. Letos so me zrezali s kirurškimi bajoneti. Uspeha ni. 356 dni in več smo skupaj. Beno ima mojo bolezen. Zunaj so zeleni jeepi, oprostite, rdeči in beli fiat 1100. Pač vozila za uniforme iz državnega proračuna. Zunaj je zeleno, parki in trava in akacije. Duh po mirni lepoti. Včeraj so v sosedni sobi razsajali. Trop belih uniform. Danes so ga odnesli v kapelo.

Prve dni sem molil za pomoč. Kako sem se ponižal. Kdo? Jaz? Ne! Bolezen me povišuje in med živimi mrličem. Kdo je že rekel »vee victis«? Za nagrado. Zato, ker sem bil hraber na bojišču. Nikogar nisem ubil. (Lažem! Za tovarniškim zidom sem kamenjal mačka in rumeno je teklo od njega.)

Bojevnice nosijo bele čelade. Eni silijo prsi iz pretesne obleke. Beno mi je zaupal, da mu kladivo strahu trga po prsih. Bojevnice? Ha! Z nami postopajo kot z vajenci. Na bojišču vajenci? Spolzka nit neoprijemljivih besed. Nocoj so v sobi številka pet rekli, da živimo megleno življenje uličnih svetilk. Ne tistih ob bulevarjih. Presihamo. V času električnih kitar. Ko bi vsaj zapihal veter.

Lani so v veliki sindikalni dvorani sklicali zdravniški sestanek. Vse zdravnike so nas zvlekli skupaj. Dolgčas. S tistega predavanja sem odnesel le to, da je najboljša (najuspešnejše?) kontracepcijsko sredstvo kombinacija diafragme in IUCD, da šteje LR Kitajska 929 milijonov prebivalcev in da na Kosovu naštejejo letno dvajset tisoč novorojencev.

Ampak vseeno sem raje v modro beli

progasti pižami kot v beli uniformi. Saj si ne verjamem. Bogat bi bil, če bi vedel, kaj mislijo okoli ležeči. Kozmonavt in Ivan posebno. Tako brezizrazno boljčijo predse. Pravijo, da je danes nedelja. Saj je vseeno. Tako ležimo že štiristo dni. Le ko bodo koga odnesli, se bo malce spremenilo. Takrat bodo mogoče zamenjali izvide in druge nepotrebne papirje v vitrini. Izvolili bomo novega delovnega predsednika. In mogoče bo boljše kosilo. Mogoče nas bodo obiskale mladenke iz srednje medicinske šole. Tista majhna črka, ki tako serijsko zabija injekcije, kot bi drezala z bajonetom v rdečo gmoto v povojih. Slavica.

Moral bi pospraviti jedilnico. Drobtine raje zgazim kot pometem na kup. Moja zdrava levica jih znosi na okensko polico. Za pernate svobodnjake. Naj bo rečeno, da je srce mišica? Mala ptica, ki hoče in mora poleteti ob razburjenju. Hočem, da bi se vsak dan nekaj zgodilo. Razvnel bi se rad. Kot Kozmonavt, ko pride v našo bolniško celico. Bela bojevnica Branka.

Niti enega X-100 še nisem prebral. Neumno. Vsi drugi jih dnevno požirajo. Prinaša jih neka trapa iz antikvariata. Zdi se mi neverjetno, da je treba za drobno iskro v koncu cigarete prižgati celo vžigalico. Pišejo mi pismo. Predznak, da še mislim. Potrpežljivo.

Smo v peklju in raj. Nekateri si ustvarjajo svoj raj v peklju drugih. In obratno. Tu je pekel. Pri Kozmonavtu doma je pekel. Bela Branka, ki pozna razmere, je namenila Kozmonavta svojemu raj. (Seveda začasno: odkar sem tu, je to njena peta velika ljubezen.) Zato sme edini Kozmonavt odpirati okno brez mreže. Le ponoči.

Včasih se vprašamo, kaj počneta v hladni operacijski sobi. Fui! Bele uniforme nas ne marajo. Hočejo naše krvi — in ljubijo se med seboj. Non regionam di loro, ma guarda e passa. In pojdi dalje. V najslabšem primeru se bo kdo priklonil nad menoj v kapeli. Requiescat in pace.

Ne bo me zmagalo. Za zdaj še ne. Preveč imam dela z mislimi. In korespondenco. Ampak sedaj ti kličem: VIDEBIMUS INFRA!

Jagr

Koledar

Science et vie
POZABLJA RITEM
poslušnosti dežja
praskanja plamena
cistem solza
praznih želodcev
jeznih vzhodnjakov
izdajo pisanih besed
rdečih telefonov
belih knjig
malo vetov
številnih premierov
debelih stonog
ozkih koridorov
in glas ki bo
prinesel
filmano pravljico

O jutrišnji bedi
včerajšnji lepoti
nedeljski limuzini
današnji ceni
trdoti režimov
ozkosti počestnic
lenobi konjakov
poslušnosti vojakov
dolgosti vstajenja

Čez pet minut...

JANEZ GRČAR

Sprehod

Hodil sem po dolgi poti,
hodil z mislijo o tebi.
Kje si, kakšna so tvoja čustva?
Me še vedno ljubiš,
ali se z drugim sprehajaš?

In hodil sem,
hodil po dolgi poti;
sneg je padal,
bilo je vse tiho.
Pozna noč je počasi umirala,
okoli mene se je lesketal sneg.
Luna je utripala,
kakor da mi hoče dati tolažbo,
kot da govori:

»Prišla bo
in ljubezen bo še močnejša,
močnejša kot samota tvoja.

Upaj in prišla bo
ljubezen tvoja, tvoje upanje.

Čutil boš srečo
in ne boš nikoli več hodil sam
po mrzli noči, poln samote.«

Hodil sem po dolgi poti,
hodil z mislijo o tebi.
Kje si, kakšna so čustva tvoja?
Ali me še vedno ljubiš,
ali z drugim se sprehajaš?
Dolgo te ni bilo...

FAHIM SULJANOVIČ
NAŠE DELO, VEVČE

ČEBULICE

S cveta
na cvet...
čebulice pridno
nabirajo med.

Med je sladek
čebele so srečne,
potem
smo srečni
tudi ljudje.

MATEJA MARKOVIČ, 3. b
OŠ ADOLFA JAKHLA

ČMRLJ

Čmrlj potepuh
je bil hud:
na roso,
na oso,
na češnjev cvet,
na ves beli svet.
Le zakaj?

EMINA PURIČ, 3. b
OŠ ADOLFA JAKHLA

SAMOTA

Ko zagledaš bele gradove,
ko vidiš čedne mostove,
in ljudi, kako gredo in
pesem slišiš, polno ljubezni,
pusti samoto svojo;
pozabi vse kar je bilo,
novo ime si daj
v novem življenju brez samote.

Ko v dolgih nočeh slišiš igro kitar
in v jasno nebo se zagledaš,
zapoj si pesem od srca
in hodi, hodi do igralcev
in poj, poj od srca!
Pusti samoto svojo.

Težka je ta samota.
Zagledam bele gradove
in niso beli; barve ne poznam.
Vidim čedne mostove
in niso čedni; zdijo se mi tuji.
Kako naj pustim samoto,
ko v dolgih nočeh ničesar ne slišim,
ko po pustih cestah nikogar ne srečam
in kako naj pojem, kako od srca?
Meni se joče; kako naj pojem?
Samota moja miru mi ne da.

FEHIM SULJANOVIĆ
PAPIRNICA VEVČE

Jugoslavijo

Jugoslavijo, dobra zemljo
ti si svakom mila
i zato si velika sila.
U tebi ima ugled
cijeli svijet jer cvjetaš
u socializmu ko
razcvjetani cvijet.

Za tebe se je
velika krv dala
i ti nisi više mala.

Jugoslavijo, naša sloboda
u tebi mi Jugosloveni živimo
i tebi se divimo.

ŠEMSUDIN JUSIĆ
SCT

JOŠ MALO

Slušaj zemljo utrobu
što u tebe diše.

Slušaj zemljo pjesnika
šta u tebi piše.

Dali je svaki deo u tebi
srce što mi burno kuca?

Gledaj suzo zoru kako puca.
U svitanju svome, utrobu ti preli.
Slušaj odjek bitke.
Bujnu žetvu
u životu kad se slama.
Pjevaj pjesmo da ne klecneš.
Nazdravi životu, ružo preorana.

DRAGUTIN ŠMITRAN
SCT

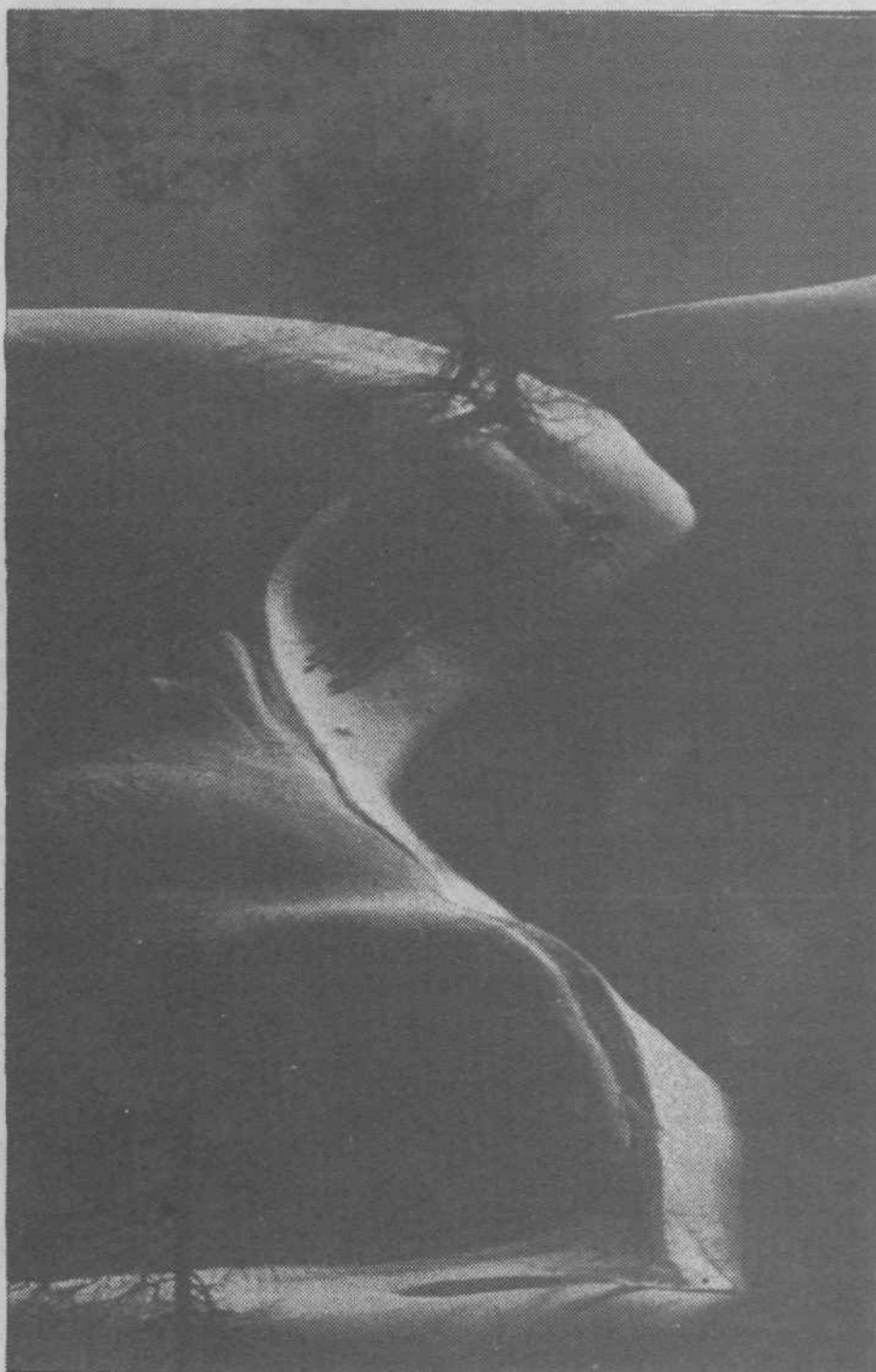
ŠKODA TISKARJEVIH NAPOROV

ne znam opisati trenutkov življenja
ne znam opevati tvojega pogleda
ne znam narisati devetorice mladih
— spoznavanja domovine
željnih (Kranjcev?)

ne odpira mi mesec oči
ne slonim na neresničnosti
ne spoštujem življenjske krivulje
— ni samo moja
tvoji je podobna

moj potoček vedro šumlja
bliža se tvojemu studenčku
kmalu se bova združila
postala močna sila narave
— spet bom znal pisati
o mojem, tvojem, našem
lepem svetu...

Ja Gr

Hellogram 1

Foto Vladimir Steinbuch

Rast umetnosti v revoluciji in narodnoosvobodilnem boju prav iz nederlj ljudi onega težkega, a veličastnega časa in okolja — tako bi lahko kar najkrajše označili spominsko pripoved gledališkega igralca **Aleksandra Valiča Frontniki**. Občani, zlasti kulturniki in ljubitelji gledališča naše občine, so tako поблиže spoznali vzgibe, zanos in privrženost avtorja — njih tovariša v skupnih prizadevanjih za rast gledališke poustvarjalne umetnosti tudi na naših odrih mnogih zadnjih let. Naj torej ob slovenskem kulturnem prazniku oživimo spomin Aleksandra Valiča iz Frontnikov z odlomki iz poglavja

BRKINI

1. oktobra (1944) je bila naša deseta in zadnja predstava v Brkinih. V vasi Rjavče, kjer so nas domačini poznali že s prvega mitinga, so nas radostno sprejeli. Vreme je bilo zelo slabo in v presledkih je lilo kot iz škafa. Vlažen jesenski hlad nam je silil pod kožo in nas mrazil.

Komandir zaščitnice komande mesta Ilirska Bistrica nas je opozoril, da zaradi kritičnega položaja okrog Brkinov ni za nas več varno in bi bilo pametno, da še tisto noč odrinemo nazaj v loško dolino do VII. korpusa, kolikor bomo sploh še uspeli priti tja. Velike nemške sile so se namreč pomikale v dveh smereh s hrvaške meje in tako obkrožale podolgovato gričasto brkinsko planoto. Pričakovali smo to opozorilo in zavedali smo se usodnih posledic, ki bi jih doživeli naši borci in vaščani, če bi mi ostali še vedno na tem področju. Odhoda torej nismo smeli odlašati.

Ta večer po predstavi ni bilo plesa. Vaščani so, vajeni podobnih primerov, izmenjali med sabo nekaj besed s pozdravi in odhiti vsak na svojo stran. Ostali smo sami.

Pospravili smo naše rekvizite in se odločili, da se bomo pribijali nazaj na Notranjsko sami, brez zaščitnega spremstva. Potrebovali smo le vodiča do mostu prek Reke pri Premu. Približno smo že vedeli, v kateri smeri je most, toda zaradi teme noči in dežja nismo bili popolnoma gotovi, ali bomo most sploh našli.

»Nujno potrebujemo vodiča do mostu.«

»Kje boš koga zdaj dobil?«

»Glej ga!«

Izza hiše nad nami je pritekel na pot vaščan. Pod pazduho je tiščal zvito odejo in jopič.

»Stoj, tovariš!« je zaklical Vasja.

Vaščan se je nerad ustavil. Pojasnili smo mu našo željo, da nas popelje do mostu pri Premu.

»Ma, kako boste prišli čez?«

Potolažili smo ga, da bo že vse v redu, le pihati moramo, ker je pot dolga in slaba. Vdal se je naši prošnji in nas vodil. Po poti smo tako hiteli, da sta se Vasja in Sintič skoraj izgubila v temi. Pomagali smo jima spet na pot in upočasnili korak, da ne bi še kdo padel v podobne težave.

»Tovariš vodič, bolj počasi, če ne, se bomo raztepli, še preden pademo v nemško zasedo!«

Vodič je zaustavil korak, ker se je začela pot spuščati navzdol. Opozoril nas je, da je most pred nami.

»Še dobrih sto korakov pa ga boste zagledali. Jaz se bom zdaj vrnil,« je rekel odločno in se ustavil.

Tiho in hvaležno smo se mu oddolžili s stiskom roke in kar zasmili se nam je ob misli, da bo moral vso pot nazaj opraviti sam. Vendar za čustva ni bilo časa. Morali smo naprej in kmalu smo resnično zagledali most. Onstran mostu prek ceste pa je samevala hiša. Ljudje v njej so bili še pokonci, ker je skozi naoknice uhajala svetloba... Hrup se je oddaljeval in za njimi je spet ostala naša zaveznica tema. Nismo smeli čakati. Marinc, Sintič in Vasja so z orožjem na strel stopili na čistino proti mostu. Preostali smo se počasi pomikali za njimi, pripravljeni braniti njihov umik pred Nemci.

Vsi smo napeto pričakovali nemški klic »Halt«, če že ne kar strel. Samo še nekaj kora-

kov jih je ločilo od mostu, kar so se nenadoma odprla na nasprotni strani ceste vrata samotne hiše in na pragu smo zagledali obris ženske postave. Nekaj trenutkov nismo vedeli, kaj storiti. Njo smo najmanj pričakovali. Stala je tam visoka med vrati, kot bi nas vabila, naj že vendar vstopimo. Mislim, da se je prvi ojunčil Marinc, ko je stopil prek mostu in ceste ter se pridružil ženski.

»Hitro vstopite naprej!« nas je Marinc preamknil s klicem, da smo stekli prek mostu in se v trenutku znašli vsi skupaj v izbi. Zaprli smo za seboj vrata, popravili okenske zavese, da ni mogla prodreti svetloba na plano in posedli za mizo, kot da smo prišli v goste. Ženska je bila presenečena, a ne prestrašena. Po nekaj besedah nam je celo ponudila mleka in tobaka. Bila je stara blizu petdeset let in sodeč po redu in čistoči v hiši je bila dobra gospodinja.

»Oh, uboge punce!« je zastokala, ko je med nami zagledala premražena dekleta.

»Kaj bi vam dala, da ne boste zbolele? Ježeš, kako je hudo! Koliko si pa že stara, da nosiš puško?«

Zagledala je našo Vido, najmlajšo med dekleti in tudi najmanjšo. Vida še ni bila stara šestnajst let. »Bo že kako, vsak mora nositi svoje

breme,« je resno odvrnila Vida. Ta resnost ni bila v skladu z njeno pojavnostjo, zato smo se vedno zabavali, ko je kaj spregovorila. Tudi tokrat smo se nasmehnili, čeprav se nam je v resnici smilila.

Prekinili smo njun pogovor, ker nas je zanimalo zvedeti o nemških enotah tod okoli in o poti prek železniške proge naprej na Mašun. Vedeli smo namreč, da se tam gori nekje zadržujejo borci naše varnostne službe in tudi kurirji. Oboji so nam bili takrat najbolj potrebni. Nenadoma smo vsi utihnili. Bližal se nam je ropot vojaških vozil. Vstali smo z orožjem v rokah in napeto strmeli v vhodna vrata, ki so se vedno bolj stresala, čim bliže je bila kolona vozil. Temu tresenju se je z nami vred pridružilo vse zidvoje hiše kot ob potresu, ki se je jačal in slabel, kakor so se vrstila težka vozila v hitri vožnji mimo hiše. Po jeklenem zvenu gosonic smo šteli tanke in želeli, da bi njihovi motorji delali brez napake in tako čim hitreje odpeljali mimo.

Po sovražnikovem mimohodu smo začutili pravo olajšanje. Menili smo, da je čas med ponavljajočimi sovražnimi kolonami ravno pravšnji, da jo mahujemo tudi mi. Poslovili smo se naglo od ženice in drug za drugim pohiteli po cesti proti Pivki, kamor so hiteli tudi sovražni tanki.

Dež in skrb pred sovražnikom, ki smo ga čutili vse naokrog, sta nas gnali kar povprek navzgor do požgane vasi Mašun. V samotni pogorelih hiš smo se srečali s skupino borcev 18. divizije in z dvema obveščevalcema. Imeli so nalogo spremljati premike sovražnika, ki je silil na področje Lož—Stari trg—Babno polje, kjer so bile enote VII. korpusa. Ravnokar so si na zakritem ognjišču pogreli zajtrk in so ponudili ostanke čaja tudi nam. Niso pa nam dovolili, da bi kurili še naprej in si ogreli od vlage premrle ude. Dodelili so nam za vodstvo trojico borcev, oboroženih z brzostrelkami, in tako smo se vsi skupaj srečno prebili do štaba 8. divizije, ki je bil v vasi Fara. Štabovci so nas pozdravili z besedami:

»No, živijo, prav vas smo si še želeli!«

ALEKSANDER VALIČ

Drevesa....

Foto M. Srebotnjak

NAŠA SKUPNOST — 25. MAJ

Umetniška priloga. Ureja komisija pri uredniškem odboru Nsk, zanjo odgovarja Marjan Moškrič.